

ASPECTUL CRIZELOR DE VÂRSTĂ ÎN DEZVOLTAREA PSIHICĂ A COPIILOR CU TULBURĂRI DE LIMBAJ

Martin BOSTAN

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”

This article contains an analytical-synthetic study of age crises within psychical development of the children who are affected by language disorders.

This material shows the interdependence between the psychical aspect and its revolutionary aspect when age crises are developed. The disharmony produced on the level of the personality is supported by language disorders (although many peculiarities are left undiscovered).

This article is addressed, especially, to the specialists of defectology field who approach in their theoretical and practical discussions the problem of language disorders.

*„Crizele sunt revoluții în dezvoltare”
Lev Vâgotski*

Problema cercetării influenței crizelor de vârstă asupra unor funcții/procese psihice marcate de o afecțiune nu este suficient dezvoltată în literatura de specialitate, dar este întâlnită la nivel teoretic în cadrul diferitelor concepte ale lui L.Vâgotski, A.Leontiev, G.Ușakov, A.Zaporojeț, E.Erikson, J.Piaget, M.Debesse ș.a.

În pofida semnificației teoretice a problemei, crizele de vârstă participă activ, sub aspectul lor revoluționar, la maturizarea și formarea armonioasă a personalității și a structurilor de conștiință.

L.S. Vâgotski în lucrările sale [18], [19] susține că toate procesele psihice la copil – atenția, memoria, imaginația, gândirea, comportamentul orientat spre un scop – toate se dezvoltă cu participarea directă a vorbirii [15].

M.Debesse [2] surprinde faptul că procesele/însușirile psihice nu se dezvoltă separat unele de altele, nu se însumează suplimentar în interiorul fiecărui stadiu, ci formează o *structură unitară*. Structurile psihice elementare se integrează în structurile supraordonate, modificându-și modul de desfășurare [10, p.288].

Dezvoltarea psihică, sub forma ei *complexă, plurideterminată și multifactorială*, este modelată conform unor norme reprezentate de legile fundamentale ale organizării psihice și dinamicii personalității – *legea dezvoltării, a stadialității, a heterocroniei, a heteronomiei, a interacțiunii dialectice dintre cauzele/factorii externi și condițiile interne* [3, p.44].

Influențele sau mesajele externe acționează întotdeauna prin intermediul **condițiilor interne**. Prin „condiții interne” se înțelege mai întâi echipamentul nativ transmis prin patrimoniul de gene, la care se adaugă efectele maturizării biologice, apoi achizițiile durabile, structurate treptat în procesul dezvoltării psihice: aptitudini și interese individuale, edificiul gândurilor și sentimentelor formate, sistemul de opinii și atitudini [10, p.288].

În lucrările lui L.S. Vâgotski [17] și A.A. Leontiev [21] se demonstrează că vorbirea, funcțiile psihice, comportamentul uman și abilitățile nu sunt date copilului de la naștere. Ele se formează sub influența educației și a instruirii bine direcționate, în anumite condiții ale vieții sociale. Respectiv, substratul calităților psihice omenești nu este determinat de mecanismele înnăscute, ci de sistemele funcționale care se formează pe parcursul vieții [15].

Limbajul este o acțiune particulară, proprie omului, care la început este o acțiune veritabilă, dar care devine pe parcurs o acțiune internă, adică o acțiune a subiectului care nu determină reacțiuni decât în el însuși. Această funcție psihică integrativă intervine în cele mai variate conduite ca intermediar între conduitele externe și gândire.

Limbajul se dezvoltă după *sistemul sistemogenezei* – o legitate de dezvoltare a organismului, a cărui particularitate constă în dezvoltarea inegală a sistemelor funcționale ce asigură supraviețuirea și adaptarea adecvată la condițiile mediului înconjurător (P.Anohin). Sistemul funcțional nu se formează definitiv dintr-o dată. La început se unesc părțile separate ale componentelor sistemului care sunt prioritare pentru supraviețuire. În legătură cu aceasta, sistemele funcționale capătă importanță adaptativă în viața organismului înainte de a se maturiza pe deplin: o componentă de bază a sistemului verbo-auditiv, apoi a analizatorului verbo-motor (intonația, care, la fel ca și sensibilitatea selectivă a copilului în primele zile ale vieții la sunetele vocii umane, are o mare eficiență adaptativă, asigurând supraviețuirea bebelușului în mediul social al oamenilor). Rezultatul concret al funcționării sistemului verbal este procesul de comunicare, care constituie funcția principală a vorbirii (P.Anohin) [16, p.39-45], [20].

Cercetările actuale în dobândirea limbajului susțin o concepție **interacționistă**. Ideea de bază a acestei concepții este cea de **disponibilitate** (readiness). Aceasta înseamnă că maturizarea biologică a copilului, în special la nivel cerebral – îl face disponibil (ready) pentru anumite achiziții lingvistice și indisponibil pentru altele. Nivelul de maturare atins de copilul de 1 an îl face disponibil pentru repetarea imitativă a unor cuvinte izolate. Invers, dacă disponibilitățile, pe care le oferă dezvoltarea creierului în materie de învățare a limbajului, nu sunt fructificate la timp, pe parcurs acestea se diminuează [10, p.155].

Pe lângă disponibilitățile biologice, dobândirea limbajului este condiționată de un anumit nivel de dezvoltare a structurilor cognitive. Cercetările efectuate de J.Piaget [8] și L.S. Vâgotski [18] au arătat că *structurile senzorio-motorii constituie premisele necesare pentru dezvoltarea structurilor lingvistice*.

Unii autori, deși recunosc rolul structurilor senzorio-motorii ca prelabile în dezvoltarea lingvistică, au susținut că odată cu apariția limbajului (extern) acesta este interiorizat sub aspectul formei și funcțiilor sale, devenind limbaj intern, apoi gândire. Deci, gândirea este un limbaj interiorizat, după a cărei apariție structurile cognitive sunt subordonate celor lingvistice. [10, p.156].

Indiferent cât de complicată este relația dintre gândire și limbaj, M.Zlate [14] menționează că gândirea este mijloc de limbaj, care apare într-o dublă ipostază: mai întâi ca *instrument* de exteriorizare a produselor gândirii, apoi ca *mijloc de asimilare/preluare* din afară a informațiilor ce urmează a fi prelucrate [14, p.237].

Gândirea este prin excelență verbală. Ea uzează de modelele lingvistice, preia semnificația pentru a semnifica, iar în demersurile sale operaționale și constructiv-rezolvative își subordonează structurile lingvistice [1, p.272].

Gândirea se folosește de limbaj, atât pentru nevoile sale operaționale, cât și pentru exprimarea și organizarea rezultatelor acestor prelucrări; limbajul se nuanțează și evoluează odată cu maturizarea intelectuală. De asemenea, deficiențele de la nivel intelectual se repercutează asupra limbajului, fenomenul invers având și el efecte negative [1, p.272].

Pe aceeași linie se înscriu și rezultatele remarcabile obținute în studiul „*codurilor neurofiziologice ale activității psihice*”, folosind metoda electrozilor implantați pe termen lung în creierul bolnavilor (numai în scopuri terapeutice). Investigarea nemijlocită a activității neuropsihologice a creierului uman a permis punerea în evidență a două tipuri de coduri nervoase, cu care operează creierul în timpul activității verbale: a) **codul „acustic”**, cu ajutorul căruia este codată sau decodată componenta sonoră a vorbirii; b) **codul „semantic”**, în care este codat conținutul informațional al mesajului verbal [10, p.156].

Altfel spus, în creierul omului există, pe de o parte, un pattern de impulsuri nervoase, care corespunde structurii acustice a limbajului oral, iar, pe de altă parte, un pattern de impulsuri nervoase, care corespunde noțiunii, ideii, atașat cuvântului. Esențial este că în mod experimental a fost demonstrată existența unui *suport material* (patternul nervos) al *gândirii* (al conținutului semantic al activității verbale), suport care are o funcție deosebită de *suportul material* (patternul nervos) al *limbajului*, acționând reciproc între ele într-o strânsă legătură [10, p.156].

Toate aceste date susțin teza generală conform căreia în sistemul multiplelor interacțiuni dintre structurile cognitive și lingvistice cele dintâi sunt dominante, cele din urmă – recesive.

În dezvoltarea limbajului se deosebesc două etape: 1) la *prima etapă* (până la 1,5 ani) se dezvoltă mai mult **limbajul pasiv** – numărul de cuvinte pronunțate de copil crește foarte încet; 2) a *doua etapă* – sfârșitul anului al 2-lea și al 3-lea în întregime – este perioada dezvoltării furtunoase a **limbajului activ** [6].

Este considerat având o întârziere în apariția și dezvoltarea vorbirii copilul care până la vârsta de 3 ani folosește un număr redus de cuvinte, aproape totdeauna alterate ca pronunție, și care nu formează încă propoziții simple – deși auzul este bun, iar organele fonoarticulare corespund vârstei cronologice [7, p.19].

Trebuie să distingem corect acele situații în care întârzierea în apariția și dezvoltarea vorbirii nu înseamnă automat tulburarea de limbaj, ci „*expresia unui ritm propriu de maturizare*” (N.Toncescu în [6, p.253]), dar și cazurile în care retardul de limbaj este o „*consecință a stării de dizabilitate ori aceasta se manifestă de sine stătător*” [13, p.93].

Analiza tulburării de limbaj de pe pozițiile neurofiziologice, precum și studierea dezvoltării limbajului în parametrii normei (sau cu manifestări patologice), se bazează pe *legitățile generale de formare a sistemelor funcționale ale organismului* (sistemogeneza). În baza acestei teorii e important să luăm în considerație perioadele critice ale dezvoltării sistemului funcțional verbal, când funcția neformată pe deplin este mai sensibilă la influența instructivă [16, p.39-45], [20].

R.E. Levina [20] evidențiază trei principii de analiză a tulburărilor de limbaj: **1) principiul dezvoltării** – presupune analiza evolutiv-dinamică a apariției defectului, care permite determinarea defectului primar și a

dereglărilor secundare legate de el; **2) principiul atitudinii în sistem** – se bazează pe construirea și relaționarea sistematică a diferitelor componente ale vorbirii: nivelul fonetic, procesul fonetic și structura lexicogramaticală; **3) principiul analizei relației tulburării de limbaj cu alte elemente consecutive ale dezvoltării psihice a copiilor** [16, p.39-45], [21], [17], [15].

Personalitatea copilului se schimbă ca un tot unitar și legile modificării acestuia determină schimbarea părților componente, și nu invers. Drept consecință, la fiecare etapă de vârstă tot timpul există o formațiune centrală nouă psihologică care este principală în procesul dezvoltării și care determină toate transformările ce intervin în personalitatea acestuia. Pe lângă formațiunea centrală nouă psihologică sunt plasate toate celelalte formațiuni noi psihologice particulare, care se referă la laturi separate ale personalității [19, p.256].

E.Erikson [23] a descris o succesiune de stadii psihosociale, unde arată că odată cu trecerea de la o vârstă la alta personalitatea capătă o creștere în autonomia sa, iar în interiorul ei are loc diferențierea „Eu”-lui și a sentimentului de identitate. Autorul conchide că fiecare stadiu de viață este marcat de o criză sau „luptă”, cu care individul trebuie să se confrunte și să încerce să le depășească. Nivelul de succes cu care se rezolvă criza va determina bunăstarea psihologică a individului în perioada respectivă. Soluționarea favorabilă, pozitivă a crizei asigură progresul în procesul de formare a personalității, pe când persoana care este incapabilă să facă față în mod satisfăcător crizei va continua să aibă probleme și în stadiile ulterioare.

În literatura de specialitate se disting mai multe tipuri de vârste: *vârstă cronologică* – exprimă aspectul cantitativ al dezvoltării psihofizice, sub forma unui număr de etape sau stadii de dezvoltare (părți distincte ale unei evoluții); *vârstă biologică* – exprimă aspectul funcțional al dezvoltării somatice; *vârstă socială* – caracterizată prin influențele mediului extern/social în procesul de dezvoltare (sau evoluție) biologică și mintală; *vârstă mintală* – exprimă aspectul calitativ al dezvoltării psihico-intelectuale; *vârstă legală* etc.

Vârstele sunt formațiuni (structuri) întregi și dinamice care determină rolul și importanța fiecărei direcții particulare în dezvoltare (L.S. Vâgotski [19]).

La diferite etape de vârstă sunt schimbări în ritmul dezvoltării – „*valuri în dezvoltare*”, în interiorul cărora se manifestă același tempou de dezvoltare, deosebit de tempoul caracteristic pentru celelalte perioade [19, p.247].

În timp ce conflictul intrapsihic desemnează o dimensiune constantă și diacronică a dezvoltării, **criza** este exactă și localizată. Sau, altfel spus, o schimbare decisivă, un moment acut de dezechilibru, care este legat de continuitatea sau discontinuitatea conținutului stadiilor de dezvoltare [11, p.201].

La rândul lor, crizele sunt delimitate în câteva tipuri: *criză-sindrom* – marchează stări acute de boli (stări critice, biologice), *criza pubertății* – marchează adaptarea la starea matură biologică (criza feminină și masculină de încetare a funcțiilor sexuale: menopauza și andropauza), *criza morală* – legată de confruntarea cu realitatea (criza adolescenței, criza de la 40 ani, criza legată de modificările de statut social), *criza afectivă* – are un spectru larg și divers la diferite vârste sub toate formele (criza de mânie, de furie, euforie etc.), *criza de originalitate*, care operează fondul aspirațiilor adolescenților, *criza de personalitate*, *criza în evoluția psihică* [12, p.195].

Criza de originalitate constă în intensă conturare a identității și în organizarea identificării adolescentului cu anumite valori și idealuri sociale. Ea se caracterizează prin trecerea pe poziția de centralitate psihică în structura personalității a aptitudinilor, a aspirațiilor, a idealurilor [12, p.196]. Mai există un tip aparte al *crizei de originalitate*, numit *criza de originalitate juvenilă*. M.Debesse [2] o descrie ca fiind o formă deosebit de ostentativă (de tip revoluționar) de cucerire a personalității. Se caracterizează prin tendința „Eu”-lui de a-și manifesta independența sub o formă discretă, în care trecerea se efectuează într-un mod progresiv și continuu, de tip rectiliniu [9, p.84]. Perioada adolescenței este cea mai intens dominată de acest tip de criză. Ea apare uneori timpuriu, alteori cu o oarecare întârziere (spre vârstele tinereții) sub o formă violentă. Există crize de originalitate și la alte vârste – ele au un caracter sporadic. La baza acestor crize de originalitate stau numeroase caracteristici ale dialecticii dezvoltării psihice [12, p.196].

În dezvoltarea psihică a omului **criza de dezvoltare** are un caracter previzibil. Odată instalată, ea are tendințe acute de restructurări psihice. Depășirea perioadei de criză este decisivă pentru direcția ulterioară a dezvoltării personalității. Această criză de dezvoltare, corelată cu **criza de creștere** – momentul de trecere între două perioade de evoluție (de exemplu: perioada perinatală) – reprezintă un ansamblu de fenomene tensionale, care marchează o schimbare aproape bruscă și semnificativă. Ambele tipuri de crize capătă pe parcurs atât un aspect pozitiv, cât și un aspect negativ [12, p.195]. Prin urmare, *apariția lor pe nevăzute* (în faza precritică, urmată apoi de faza critică – sau „apogeul” – și postcitică), *caracterul lor negativ* (aspectul cel mai important și cel mai puțin clar), *caracterul conflictual* (atât cel interior, cât și cel exterior) și *trecător* (momentul central în conținutul dezvoltării – apariția formațiunilor centrale noi sau **neformațiunile** cu un

caracter specific și deosebit de formațiunile psihologice, care apar în perioadele stabile de dezvoltare), sunt cauzate de însăși logica interioară a procesului de dezvoltare [19, p.250-255].

Ca principii de periodizare a etapelor de vârstă, L.Vâgotski [19] pune în discuție *formațiunea centrală nouă* (sau **neoformațiunea**) – tipul nou al personalității și activității ei – și **dinamica dezvoltării**. În unele etape de vârstă dezvoltarea decurge lent în mod evoluționist. Acestea sunt vârstele cu schimbări foarte lente, cu transformări ale personalității copilului, deseori neobservabile și de o durată mare (ca rezultat al unui proces „molecular”). Acestea sunt **perioadele stabile** de dezvoltare. Dezvoltarea are loc datorită schimbărilor „microscopice”, schimbări care se acumulează până la un moment dat. Iar mai târziu ele apar brusc – prin salt – în calitate de formațiuni de vârstă noi (sau neoformațiuni) [19, p.249].

În cadrul fiecărei crize de vârstă se structurează anumite neoformațiuni, specifice pentru etapa imediat următoare de dezvoltare. De exemplu: neoformațiunea *crizei de la naștere* se constituie din activarea instinctului de apărare (o componentă a instinctului de supraviețuire), datorată trecerii nou-născutului dintr-un mediu lichid, într-un mediu gazos. Astfel, se activează structurile neformate (sau neoformațiunile) ale proceselor cognitive primare (sensibilitatea, senzația, percepția), apoi ale proceselor afective (zâmbetul biologic/fiziologic), structuri ce pregătesc apariția „*complexului de învioreare*” pe fondul predispozițiilor temperamentale și al structurilor primare de conștiință [19, p.368-376], [22].

În cadrul *crizei de la 1 an* neoformațiunile dezvăluite din cele formate sunt: frica (o particularitate a sferei afective) – elementul primar și fundal pentru dezvoltarea tuturor proceselor/funcțiilor psihice; motricitatea – funcția psihică integrativă, ce contribuie la dezvoltarea structurilor lingvistice (limbajul pasiv) pe fondul sferei volitive (voința), stimulată de mediul extern (adultul), care duce la dezvoltarea reflexului de orientare (atenția).

În cadrul *crizei de la 3 ani* (sau „*Eu singur*”) trăsăturile de specificitate ale neoformațiunilor devin transparente prin: apariția negativismului, a încăpățănării, a *trotz-ului* (*l.germ.*: îndărătnicie), a *eigensinn-ului* (*l.germ.*: voluntariat).

La *criza de la 7 ani* latura interioară se diferențiază de cea exterioară a personalității (apare o atitudine nouă față de sentimentele și trăirile proprii, o generalizare și o logică a sentimentelor proprii, care se dezvoltă după o anumită ierarhie a lor [19, p.368-376].

G.K. Ușakov [22] descrie modul în care crizele de vârstă acționează asupra sistemului psihic aflat într-o poziție de reținere (în dezvoltarea ei) (Fig.1).

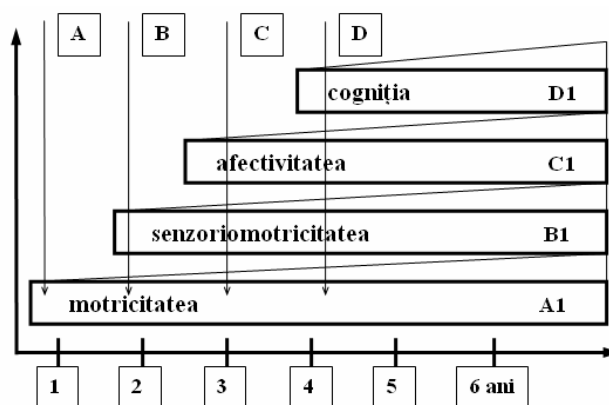

Fig.1. Schema evoluției sistemului psihic și influența crizelor de vârstă (după G.K. Ușakov).

La vârsta de un an, faza critică a crizei, prin acțiunea ei conflictuală, atinge mult sfera *motrică* (A1) și parțial (B1). Cum (A1) este inițial dominantă, la apariția nivelului (B1) ea trece în poziția subdominantă, devenind fundament pentru (B1). Prin urmare, (B1) devine dominantă și contribuie, la rândul său, la apariția nivelului (C1), trecând din poziția dominantă în cea subdominantă etc. În cazul afectării unui nivel – de exemplu (C1), (B1) își activează la maxim toți germenii din cadrul proceselor psihice care fac parte din substratul său și astfel se realizează procesul de compensație.

La criza „*Eu singur*” un grad mare de sensibilitate au nivelurile (C1), (B1) și parțial (A1) etc. În cazul deprivării intelectuale, sociale sau educaționale, sistemul psihic suportă un dezechilibru simțitor, dat fiind afectarea nivelurilor (D1), (C1), parțial (B1) [23, p.67-82].

Concluzii

1. Impactul crizelor de vârstă, cu apariția lor temporară, pasageră și revoluționară, acționează benign sistemul psihic. Spre deosebire de factorii agresivi, care împiedică dezvoltarea/evoluția structurilor psihice prin modul lor specific de acțiune (continuu și sistematic), crizele de vârstă, prin acțiunea lor (sporadică și conflictuală), scot la „suprafață” structurile psihice neformate. Astfel, evoluția fiecărui stadiu de dezvoltare psihică în parte va depinde de cât de bine și armonios s-au structurat formațiunile anterioare.

2. Dezvoltarea parțială/fragmentară a sistemului psihic, împiedicată de tulburările structurilor lingvistice, sensibilizează sistemul nervos central (SNC). La rândul său, SNC influențează sistemul psihic, conform principiului de acțiunii (a psihicului) și interacțiunii (a somaticului). Ca rezultat, se produce o maturizare deficitară a sistemului psihic global și apariția infantilismului.

3. Structurile lingvistice alterate/denaturate atrag după sine un deficit atât în desfășurarea armonioasă a etapelor (catabolice și anabolice) de formare a structurilor de conștiință și personalitate, cât și în cadrul constelațiilor de reglare a proceselor nervoase fundamentale (inhibiția și excitația) și a nucleelor din structurile de personalitate.

4. Neoformațiunile pe toate palierele sistemului psihic nu mai au aceeași structură ca și în cazul limbajului (sub toate formele ei) intact, iar forța de apariție a acestora este diminuată. Prin urmare, desfășurarea propriu-zisă a crizelor de vârstă este într-o formă specifică pentru fiecare tip de tulburare de limbaj în parte. Și reciproc, dezvoltarea limbajului va fi în conformitate cu modul de desfășurare a crizelor de vârstă.

Bibliografie:

1. Cristian B. Buică. Bazele defectologiei. - București: Aramis, 2004.
2. Debess M. Psihologia copilului de la naștere la adolescență. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1970.
3. Enăchescu C. Neuropsihologie. - București: Victor, 1996.
4. Golu P. ș.a. Psihologia copilului. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1991.
5. Liublinskaia A. Formele primare ale gândirii copilului. - În: Studii asupra gândirii în psihologia sovietică. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1970.
6. Păunescu C. (coord.) Introducere în logopedie. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1976.
7. Păunescu C. Tulburări de limbaj la copil. - București: Editura Medicală, 1984.
8. Piaget J., Inhelder B. Psihologia copilului. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1966.
9. Piéron H. Vocabularul psihologiei. - București: Univers enciclopedic, 2001.
10. Radu I. ș.a. Introducere în psihologia contemporană. - București: Sincron, 1991.
11. Róland Dóron, Françoise Parot. Dicționar de psihologie. - București: Humanitas, 2007.
12. Șchiopu U. Dicționar de psihologie. - București: Babel, 1997.
13. Verza E. Psihopedagogie Specială (manual pentru clasa a XIII-a, școli normale). - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1998.
14. Zlate M. Psihologia mecanismelor cognitive. - Iași: Polirom, 1999.
15. Zaporojet A. Psihologia. - Chișinău, 1966.
16. Воковой Л.С., Шаховской С.Н. Логопедия. - Москва: Центр ВЛАДОС, 2002.
17. Выготский Л.С. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте. - În: Избранные психологические исследования, 1956.
18. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. - Москва, 1960.
19. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти томах. Т.4. Детская психология / Под ред. Д.Эльконина. - Москва: Педагогика, 1984.
20. Левина Р. Е. Воспитание правильной речи у детей. - Москва, 1968.
21. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. - Москва, 1979.
22. Ушаков Г.К. Детская психиатрия. - Москва: Медицина, 1973.
23. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. - Москва: Прогресс, 2006.

Prezentat la 01.06.2012